

ŻYCIE NAUKOWE

Magdalena Hułas

Z badań nad „zimną wojną”

Od czasu, kiedy uznano, że „zimna wojna” się zakończyła, zainteresowanie nią historyków zdecydowanie wzrosło. Jednym z powodów takiej sytuacji jest łatwiejszy niż uprzednio dostęp do materiałów archiwalnych, pozwalających na prowadzenie opartych na źródłach badań nad tą epoką i jej problemami. Decydującym jednak chyba czynnikiem wpływającym na to ożywienie jest fakt, że epoka zimnowojenna została uznana za zamkniętą, stała się historią, a więc poddaje się już historycznemu oglądowi.

Zainteresowanie to zaowocowało wieloma nowymi inicjatywami — jedną z nich jest powołanie do życia w 1991 r. Cold War International History Project (CWIHP). Powstał on w Waszyngtonie, w tamtejszym Woodrow Wilson International Center for Scholars. Jednym z głównych zadań, jakie CWIHP stawia przed sobą, jest możliwie szybkie i pełne udostępnienie badaczom dokumentów dotyczących historii „zimnej wojny”, pochodzących z archiwów wszystkich państw w nią zaangażowanych. CWIHP organizuje konferencje i spotkania historyków prowadzących badania nad „zimną wojną”, oferuje pewną liczbę stypendiów dla badaczy z krajów Europy Środkowowschodniej, prowadzi też działalność wydawniczą.

W 1992 r. rozpoczęto publikację Biuletynu CWIHP, redagowanego przez dyrektora CWIHP — Jamesa G. Hershberga. Przekazywane są w nim krótkie informacje na temat działalności samego CWIHP, główna uwaga skupia się jednak na prezentacji nowo otwartych archiwów i nowo udostępnionych archiwaliów. Pierwszy numer Biuletynu ukazał się wiosną 1992 r. Liczył zaledwie 32 strony i zawierał informacje nt. archiwów rosyjskich, wschodnioeuropejskich, źródeł chińskich oraz materiały dotyczące kryzysu kubańskiego 1962 r. Numer 2 Biuletynu (40-stronicowy) ukazał się jesienią 1992 r. Znaleźć w nim można informacje o źródłach związanych z rewolucją węgierską 1956 r. (oprac. Csaba Bekes), dane przygotowane przez Marka Kramera nt. dotychczas nie znanych archiwaliów dotyczących radzieckiej interwencji w Czechosłowacji w 1968 r. oraz materiały z NRD-owskich archiwów wojskowych, a ponadto artykuł Williama Burra o nowo udostępnionych materiałach nt. kryzysu berlińskiego.

Opublikowany jesienią 1993 r. trzeci numer Biuletynu (już 80-stronicowy) poświęcony jest głównie archiwom rosyjskim i dokumentom stamtąd pochodzącym. Znajdują się w nim m.in. opracowane przez M. Kramera informacje na temat radzieckich materiałów dotyczących

praskiej wiosny oraz rosyjskie dokumenty nt. wojny koreańskiej w opracowaniu Kathryn Weathersby.

Głównymi tematami Biuletynu nr 4 (jesień 1994) są Niemcy w okresie „zimnej wojny” oraz polityka ZSRR w kwestii broni nuklearnej. Ponadto jest kontynuowany rozpoczęty w numerze poprzednim, cykl obejmujący angielskie tłumaczenia dokumentów radzieckich. W części dokumentarnej mamy do czynienia z bardzo różnorodnymi materiałami, przeważnie z pojedynczymi dokumentami, dotyczącymi np.: reakcji Trzeciego Świata na wydarzenia 1956 r. na Węgrzech i na kryzys sueski (analiza przygotowana w radzieckim MSZ), wojny w Afganistanie, czy genyzy wojny koreańskiej (publikacja tych dokumentów bezpośrednio nawiązuje do artykułu i materiałów prezentowanych przez K. Weathersby w numerze poprzednim. Jej artykuł wywołał również reakcję w postaci listu do redakcji Adama B. Ulama, zamieszczonego w nr 4 Biuletynu). W numerze znajdziemy również fragmenty kilku protokołów z posiedzeń Politbiura KC KPZR z lat 1983–1986.

Wspomniana problematyka historii Niemiec w czasie „zimnej wojny” znalazła odzwierciedlenie w kilku tekstach. J. Herschberg przedstawił sprawozdanie z dwuczęściowej konferencji, która w czerwcu–lipcu 1994 r. odbyła się w Essen i w Poczdamie nt.: „Związek Radziecki, Niemcy i zimna wojna. 1945–1962: nowe dokumenty z archiwów wschodnich” oraz „Ostatnie badania nad historią radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech i wczesną historią NRD”. Christian F. Osterman opracował informację na temat działalności parlamentarnej komisji „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED–Diktatur in Deutschland”, na temat archiwum Stasi, wyodrębnionego w Bundesarchiv „Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR”, a także na temat nowo powstających w Niemczech instytucji zajmujących się badaniami nad historią NRD. Problematyce niemieckiej poświęcone są również niektóre opublikowane w numerze 4 Biuletynu dokumenty, m.in. rosyjskie sprawozdanie z rozmowy, jaką Stalin przeprowadził z Wilhelmem Pieckiem, Walterem Ulbrichtem i Otto Grotewohlem 7 kwietnia 1952 r., po odrzuceniu przez państwa zachodnie noty Stalina z 10 marca tr., notatki Piecka z tej rozmowy. Prezentowane tu dokumenty — podobnie jak i w pozostałych blokach tematycznych i numerach Biuletynu — są dokumentami pojedynczymi, w sumie dość przypadkowo dobranymi, mającymi raczej rozbudzić, niż zaspokoić zainteresowanie czytelnika.

Głównym tematem numeru 4 Biuletynu jest polityka nuklearna Związku Radzieckiego, a konkretnie kontrowersje wokół opublikowanych w 1994 r. w Stanach Zjednoczonych wspomnień byłego oficera NKWD Pawła Sudopłatowa (*Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness — A Soviet Spymaster*), szczególne wokół tych ich fragmentów, w których Sudopłatow oskarża naukowców biorących udział w Manhattan Project (m.in. J. Roberta Oppenheimera, Enrico Fermiego, Leo Szilarda i Nielsa Bohra) o świadome przekazywanie radzieckiemu wywiadowi tajnych informacji na temat prowadzonych badań. Do rewelacji Sudopłatowa odnoszą się: David Holloway, autor książki *Stalin i bomba. Związek Radziecki a energia atomowa. 1939–1956* (New Haven 1994, Warszawa 1996), a także Yuri Smirnov i Vladislav Zubok prezentujący komentarze do publikowanych jednocześnie dokumentów dotyczących kontaktów radzieckiego wywiadu z Nielsem Bohrem. Dalszy ciąg dyskusji (odpowiedź Sudopłatowa, współautorów jego książki — Jerrolda L. i Leony P. Schecterów oraz Roberta Conquesta) opublikowany został w numerze 5 Biuletynu.

Ten numer Biuletynu (160–stronicowy) ukazał się w 1995 roku. Jego tematem wiodącym są kryzysy okresu „zimnej wojny”. K. Weathersby ponownie pisze na temat genyzy wojny koreańskiej, przedstawiając nowe dokumenty z kolekcji ofiarowanej przez Borysa Jelcyna

prezydentowi Kim Young-Samowi w czasie wizyty w Korei Południowej w 1994 r. Philip Brenner i James G. Blight przedstawiają fragmenty 12-godzinnego tajnego przemówienia wygłoszonego przez Fidela Castro 25–26 stycznia 1968 r. na temat stosunków kubańsko-radzieckich. W numerze prezentowane są również dokumenty dotyczące bezpośrednio kryzysu kubańskiego 1962 r., m.in. dokumenty KGB, depesze dyplomatyczne oraz materiały dotyczące misji Anastasa Mikojana w Hawanie. Szeroko omawiane są również kryzysy europejskie: rok 1956 w Polsce i na Węgrzech oraz lata 1980–1981 w Polsce.

Na temat Polskiego Października pisze L. W. Głuchowski, prezentując materiały m.in. z prywatnego archiwum rodziny Władysława Gomułki oraz z Archiwum Akt Nowych (materiały KC PZPR). Rok 1956 na Węgrzech znalazł odbicie w tekście Janosa M. Rainera, wykorzystującego materiały z kolejnego daru Jalcyna, tym razem ofiarowanego prezydentowi Arpadowi Gonczowi w czasie wizyty w Budapeszcie w 1992 r. Johanna Grenville zaprezentowała radzieckie dokumenty na temat rewolucji węgierskiej (z okresu 24 października — 4 listopada 1956 r.), m.in. raporty Mikojana i Susłowa. Wydarzeniom w Polsce w latach 1980–1981 poświęcony jest tekst Marka Kramera, oparty na fragmentach przygotowanej przez niego książki na temat radzieckiej polityki w Europie Środkowowschodniej w latach 1945–1991. Autor przedstawia w nim krótki przegląd nowych źródeł i wspomnień (z Polski, Niemiec, Czechosłowacji i ZSRR) dotyczących okresu poprzedzającego wprowadzenie stanu wojennego w Polsce oraz radzieckie reakcje na wydarzenia w Polsce.

Jak w pozostałych przypadkach, tak i w numerze 5 Biuletynu mamy do czynienia z bardzo wrywkowymi dokumentami i informacjami. Wrażenie to pogłębia dodatkowo sposób prezentacji zamieszczanych w Biuletynie materiałów. Poszczególne artykuły czy dokumenty podzielone są na niewielkie fragmenty porzucane po całym numerze. Ta męcząca dla czytelników maniera prezentacji tekstów bardzo utrudnia ich śledzenie. Dlatego też z ulgą można odnotować, że zarzut ten już tylko w bardzo nieznacznym stopniu odnosi się do ostatniego dostępnego numeru Biuletynu. Ten bardzo obszerny, 442-stronicowy, podwójny numer Biuletynu (nr 8–9) został opublikowany zimą 1996–1997 r.

Dominującym jego tematem jest „zimna wojna” w krajach Trzeciego Świata i koniec okresu *détente* w stosunkach amerykańsko-radzieckich w latach siedemdziesiątych. Uwagę skupiono zwłaszcza na wydarzeniach tego okresu w Angoli, Etiopii, Somalii oraz w Afganistanie i na Kubie, a zilustrowano je dokumentami z archiwów rosyjskich, NRD-owskich i kubańskich. Znaczna część przedstawionych materiałów jest pokłosiem zainicjowanego przed paroma laty międzynarodowego programu badawczego „Carter-Brezhnev Project”. Ponadto w numerze 8–9 Biuletynu zamieszczono nowe materiały dotyczące „zimnej wojny” w Azji. Ten fragment publikacji stanowi rozwinięcie tematyki podjętej w numerze 6–7 Biuletynu (zima 1995–1996, s. 294) i jest w dużym stopniu plonem zorganizowanej przez CWIHP międzynarodowej konferencji, która odbyła się w styczniu 1997 r. w Hongkongu. Z kolei uzupełnieniem materiałów publikowanych w numerze 5 Biuletynu są nowo udostępnione dokumenty z archiwów rosyjskich, dotyczące kryzysu kubańskiego 1962 r. Mark Kramer ponownie przybliży czytelnikom wydarzenia roku 1956 w Polsce i na Węgrzech, przedstawiając nowe dokumenty ilustrujące proces podejmowania decyzji na Kremlu, m.in. notatki Władymira Malina z tych posiedzeń Prezydium KPZR, na których zajmowano się problematyką Polski i Węgier.

Numer 8–9 Biuletynu jest ostatnim numerem redagowanym przez Jamesa Hershberga. Od stycznia 1997 r. zarówno na stanowisku redaktora Biuletynu, jak i dyrektora Cold War International History Project zastąpił go David Wolff. Kolejne numery Biuletynu są już

opracowywane, a przewiduje się w nich m.in. takie tematy, jak: zakończenie „zimnej wojny” w Europie Wschodniej i ZSRR, wojna wietnamska, służby wywiadowcze w czasie „zimnej wojny”. Zarówno dotychczasowe rezultaty prac CWIHP, jak i jego plany na przyszłość pozwalają sądzić, że inicjatywa ta w dalszym ciągu będzie rozwijać się z rozmachem, przynosząc nowe informacje i dając możliwości zorientowania się w nowo udostępnianych zasobach archiwalnych dotyczących historii „zimnej wojny”.